

ИНКВИЗИЦИЯТА КАТО АЛИБИ

*Аз, куче, те учих
да бъдеш конкретен...
Н.Вапцаров*

*Колко дена го били?...
В.Андреев*

Това ми е най-мъчният откъс. Опитвам го вече пети път. Не че се боя от възраженията, не че се плаша от мислите си. Страхувам се ще смогна ли да ги изразя по най-добрия и точен начин, та и слепият да види чудовищната експлоатация на личността от комунистическите митологеми. Приживе и Вапцаров им е плащал данъка си, но безгледното му ограбване – по-страшно и от капиталистическото (срещу, което се е борил) започва след смъртта му, през мечтания от него социализъм.

Вапцаровият цитат е от стихотворение, писано преди 9.ІХ.: Веселин-Андреевият – от стихотворение, писано след 9.ІХ. Очевидният контраст между тях с времето се превръща в конфликт, който трябва да бъде разрешен едва днес. И той е не само между две постигки, но и между две категории – истината и лъжата.

Едно е да си борец, друго – да си победител. Внезапната смяна на ролите – подарената от съветската армия власт – ти развързва ръцете дотам, че победата ти се струва вечна. (Да си припомним ли какво писа в "Демокрация" в първия ден след вторите избори: "Победихме с малко, но завинаги.")

Онзи, който смята, че всичко му е позволено в борбата (целта оправдава средствата), не може да не си позволи всичко и след победата.

Липсата на общочовешките стойности в комунистическата идеология обяснява защо започнатото насилие преди 9.ІХ. продължи и след 9.ІХ. И то не само над обществото (ликвидирането на собствеността, класите и партиите), но и над индивидуалността – като не може физически, задължително е духовно.

"Най-обикновените неща биват силно патетизирани; комунистическият език е биполярен; тонът е безмерно панегиричен, когато става дума за партията, комунизма, марксизма-ленинизма, и агресивно-непримириим, когато се говори за "класовия враг" – Асен Игнатов. Достатъчно е да си припомним цялото стихотворение на Веселин

Андреев "Балада за комуниста" (от него нямаше отърване в училище), за да се уверим в биполярността на посоченото мислене. На какви ли не (натуралистично показани) жестокости са способни враговете-полицаи и каква нечовешка (надтелесна) издръжливост показва другарят-комунист! И той не може да не бъде класифициран като свръхчовек ("Не човек, а желязо!" – простонароден български вариант на руското сталь-стомана-Сталин). Зад всичко това се крие не толкова смелостта и издръжливостта на комунистите, а страхът им. Те искат от човека повече, отколкото може. Не може ли – той е предател. Предател, ренегат са изобретени от тях понятия – бездушни рожби на механистичното им, абсолютизиращо мислене – удвояващо страха им: те много добре са знаели човешките възможности; знаели са от опит, че повечето от съмишлениците им са издавали, че в редиците им е имало провокатори, че малцина са се съгласявали да си служат с техните методи на насилие, конспирация, тероризъм и саботажи. Тях с две ръце са ги прегръщали лумпените и садистите, хората с престъпни наклонности, намерили прикритие и оправдание за убогостта си. Враждайки в общественото съзнание мита за свръхчовека-герой и за нищожеството-предател, те хем привличат с ореола на вечната прослава, който оневинява, хем заплашват с позорното клеймо онзи, който не върви по гайдата ми. И двете понятия имат магичен смисъл и предназначение, стигащи не по-далеч от "който не е с нас, е против нас", а щом си с тях, неизменно трябва да вървиш и против себе си. Дори и да не можеш – длъжен си да издържиш. И колко душици са пожертвани така, колко са изгорели мърщина, често и без да разбираш защо, нали партията е наредила...

А да не бъдеш с нея (т.е. с тях) е невъзможно.

"Фанатичната експлоатация на комунистическия език – продължава Асен Игнатов – се изразява и в обстоятелството, че комунистите рядко употребяват само съществителни. Обикновено съществителното е съпроводено от оценяващо прилагателно." Тази точна и вярна характеристика на комунистическия език се развихря повсеместно тъкмо след победата. Времето от 9. IX. насам, та почти до днес е време на прилагателното, което не само съпровождаше, но и "изяде" съществителното. Бих го определил и като гледане през микроскоп. Той хиперболично уголемява и най-дребния факт, докато образът му се пукне като балон и покаже собствената си незначителност. Но такъв "подход" лишава от ценност и онова, което действително има стойност, ражда недоверие към него, унищожавя го дотам, че едва ли може да се възстанови.

С усилен микроскоп, с оценяващо прилагателно ни е представяно

от съвременниците му и "съществителното" Вапцаров. За съсредоточие на тази цел е избран най-уязвимият за спекулации къс от живота му – престоя му в Дирекцията на полицията, поведението му пред съда и разстрела. Не че са "пощадени" останалият му живот и творчеството му. Не са. Но създаването на един мит е възможност за автоматология и на създателите му. А има ли нещо по-удобно за това от граничната ситуация – тя винаги е неясна, отворена и мемоароскопична. Трудно е да разлъчиш вкопчените в двубой реалност и измислица. С късна дата всеки може да стане герой. Колкото по-притураш на огъня, толкова си и по-осветен от него. А и мъртвият не може да те опровергае.

За отбелязване е, че този тип мемоаристика, освен че е неточна, има природата на снежната топка: колкото по се търкаля, толкова по-наедрява, докато накрая лавината се разсипе на снежен прах; колкото авторите са по-близо до събитията, толкова по-малко знаят; колкото по се отдалечават от тях – толкова по си "спомнят" – т.е. подвластни са на конюнктурата на времето, която нерядко е и дирижирана от партията.

Стига ни да разлистим Младен Исаев, за да се уверим: "Който не е попаднал в ония времена в ръцете на иквизиторите от Дирекция на полицията, той трудно може да си представи адските мъчения, на които бяха подлагани арестуваните."

Логиката на тази фраза е проста: щом не си попадал – нищо не знаеш, така че – вярвай ми.

Но тя има и друг подтекст: аз съм попадал, минал съм през ада, оцелял съм – значи съм издържал, от което пък следва, че съм герой. Колкото по-"адски" са мъченията – толкова по-голямо е героиството.

Не трябва да си убит, за да си герой – това е комунистически максимализъм. Младен Исаев например е арестуван, разпитван, неподлаган на мъчения ("адски"), дал е заблуждаващи показания, полицията си затваря очите. Съдът го оправдава, след процеса е освободен и чак десетилетия подир 9.ІХ. е обявен за герой на НРБ.

Дето се вика: щом си бил, а не си бит (имали са основания за това), откъде знаеш как биат?

Отговорът е: от чутото.

Самата полиция (както и бившата ДС, усвоила добре опита ѝ) унищително с провокационна цел е пускала слухове в обществото за инквизиции като предпазна мярка. Хем е облекчавала работата си, хем "страх държава пази". Като знаеш какви клечки набиват под ноктите, как биат, как те друсат на ток – триж ще си помислиш, преди да се решиш да станеш конспиратор. За инквизиции са говорели

пόμεжду си самите функционери въвн от или в ареста. Това не означава, че инквизиции хептен не е имало, но те не са били в мащаба, за който се говори след 9. IX. Освен това се е подхождало и избирателно. Шофьорът на Гешев за специални поръчения Благой Недялков пише: "А и Гешев ме е учил, че никога не бива да се "топи" невинен в затвора." А Гешев е знаел много, ако не "всичко за по-важните акции" на ЦК, както твърди същият Бл. Недялков. Ще кажете: на фашистите вярваш, а на комунистите – не. Тъкмо обратното. Ето откъс от мемоарите на Митка Гръбчева за неин разговор с Гешев: "Моите хора искаха и теб да вземат, но аз им казах: "Не я закачайте. Тя е добро момиче, пък е и сираче"... Така е, Митке. Такава услуга като мен и баща ти няма да ти направи. Виждаш какво тревожно, неспокойно време е. Ако го оставя твоя Димитър свободен, все ще сглупи нещо. Я пак с някоя печатница ще се захване (...), я в някоя конспирация ще се забърка... Е, арестувахме го ние твоя Димитър, ще го подържим малко и след победата ще го върнем жив и здрав... Сега сме го изпратили на лагер в Гонда вода..."

Подобна "услуга" е извършена и на Вапцаров: знаели са след Соболевата акция как ще постъпи при нападението на Германия над СССР и са го вдворили в Годеч. Добре и за тях, добре и за него. Върнал се-невърнал Вапцаров в София, и другарите му го забъркват в конспирация.

Така че Гешев и неговите хора са отчитали и възможната степен на наивност и оттам – на невинност. Това действително е услуга, доказателство, че наистина подходът е бил диференциран.

Мл. Исаев е задържан седмица в полицията, след показанията е изпратен на лагер в Ксанти, преди процеса е върнат в Централния софийски затвор, а след произнасяне на присъдата – освободен. Почти по същия начин е процедирано с Митка Пелова и Борис Вапцаров – арест, показания, лагер, с тази разлика, че са освободени преди процеса.

От спомените, които съм изчел за "адските" мъчения на Вапцаров, разказват десет (10) души. Само петима от тях твърдят, че са го виждали след поредната инквизиция (на самата инквизиция не са присъствували), останалите четирима съдят за това по външния му вид на процеса или преразказват чужд разказ (майка му Елена Вапцарова преразказва разказаното от самия Вапцаров). Един свидетел (десетият) – Иван Масларов, – който има две очни ставки с Никола Вапцаров, никъде не споменава за следи от физически мъчения.

Нека започнем с "преките" впечатления.

БОЙКА ВАПЦАРОВА: "След малко в стаята влезе Кольо, подкрепян от двама агенти. Лицето му бе съвсем бледо. Той едва се държеше на краката си."

Сцената е разказана много по-подробно и драматично в "спомените". След като коригирахме датата – 7-и, а не 6.ІІІ., денят е точен – събота, остава да добавим спомена на Б.Вапцаров: "Първите три дни бяхме в една килия... не ни разпитваха..."

Това означава, че до вечерта на 7.ІІІ. Вапцаров не е пипнат с пръст дори. Бойка В. е арестувана на 7.ІІІ. сутринта. Ако очната ставка с Вапцаров е станала същия ден следобед, причината за вида му не е инквизиция. Двамата агенти са задължителни придружителни в такива случаи – те се явяват и в спомените на останалите свидетели. Според Бойка В. в "спомените" и "летописа" ѝ очната ставка е "след два дни" – т.е. на 9.ІІІ., а според последната ѝ публикация (в "Дума", бр.175/92 г.) – тя е "часове разпитвана – а после останах под наблюдение". Венера В. твърди, че Б.В. е пусната на другия ден, което е най-вероятно – 8.ІІІ. преди обяд. Т.е. очната ставка е на 7.ІІІ. следобед. Или: ако Вапцаров е изглеждал така, причината не е нито физическо насилие, нито дори разпит.

Човешко е да се страхуваш, попаднеш ли в полицията, особено ако знаеш какво си вършил.

ПАРАСКЕВА ПАВЛОВА: "Бяхме затворени през една килия. От целия наш коридор той беше най-много инквизиран. Всяка

П.Павлова (Пъша) е съпруга на Комара. Арестувана е в същия ден с Вапцаров – 4.ІІІ., и е съдена по делото, не е изпращана на ла-

сутрин го извеждаха към 8 часа, довеждаха го на обед към 2 часа, пак го извеждаха до вечерта, често и през нощта го извеждаха. На другите не носеха допълнителна храна, но на него му носеха ядене, като на един от най-тежко инквизираните. Но както го внасяха в килията, така после си го изнасяха в коридора недокоснато. Хвана ме яд на него, че е казал квартирата на Елка Пейчева Хаджиева на ул. "Димо Х. Димов".

Използувах, че полицаят е записан, и като ни бяха пуснали в коридора, се долепих до вратата на неговата килия. Извиках го. Той лежеше, увит в нещо – черга ли беше, палто ли. Едва се домъкна до вратата.

– Защо си говорил за квартирата на Елка?

Той каза само това:

– Когато отида на втори разпит, ще се опитам да отрека.

Каквото са искали от него, той е казал всичко."

Записано на 24.III.1967 от Митка Черганова.

гер. Може да ѝ се вярва, но донякъде. Донякъде, защото е безспорно, че през целия период на разпитите (не само на Валцаров) е била в Дирекцията на полицията, но не и на всичко от казаното.

1. По-точно е да каже "най-много разпитван", а не инквизиран. Нямамо е защо да "инквизират най-тежко човек", който "каквото са искали от него, той е казал"!

2. По-скоро на такъв човек се носи "допълнителна храна", отколкото на "един от най-тежко инквизираните". Инквизираните ще го инквизират допълнително, като не му дават храна, за да го обезсилят и обезволят още повече.

3. Как може да докосва храната човек, който си е давал сметка докъде е стигнал – казал е всичко. За слабостта на духа е самонаказвал тялото.

4. Тъкмо за това е "лежал" и "едва се е домъкнал до вратата".

5. Бил е не само объркан и разочарован, но и смазан от себе си. Допускам и от другите – полицията е знаела твърде много.

6. Ако се съди по показанията му – "издадената" Елка, разпитът е бил напреднал. Началото му е на 15.III.

7. Странданията на Валцаров са по-скоро морални, отколкото физически. Той не е инквизиран – самоинквизирал се е.

8. "Увит в нещо – черга ли беше, палто ли", показва че не се

е виждало добре; "едва се домъкна" е слухово, а не зрително впечатление.

МИТКА Л. ПЕЛОВА: *"Вапцаров и аз се случихме на третия етаж: той сам в килия 24, а аз с още десетина жени в килия 22.*

За Вапцаров настъпи четиримесечен период на ужасни физически и морални страдания. Заредиха се безконечни дни и нощи на неописуеми инквизиции, които нормалното човешко въображение не може да си представи.

В полицията няколко пъти видях Вапцаров. Случваше се да го видя в коридора или през случайно отворената шпионка на килията, или когато ме водеха на разпит, страшно отслабнал и поради това като че ли още по-висок, небръснат, с белезници на ръцете и като особено "опасен", винаги придружаван от двама агенти.

Той беше най-често разпитваният арестант от целия етаж тогава. От сутрин до полунощ, непрекъснато, всеки ден. Имах случаи да го видя и когато отиваше, и когато се връщаше от разпит. На отиване обикновено вървеше сам, но на връщане беше винаги подкрепян от "адютантите" си, с глава, клюмнала на рамо, и с поглед, зареян в пространството.

Тук общите места надделяват над конкретните впечатления, а когато ги има, винаги след тях следва емоционална поанта. "Беше страшно...; болка сви сърцето ми...; жестоко измъчван..."

М.Пелова не може да свидетелствува за "четиримесечен период" на "неописуеми инквизиции"; арестувана е на 4.III., а на 24.III. (според нея) е изпратена в лагер "Св.Никола", освободена е на 18 май, а не на 11 юли, както твърди.

Тя би могла да е свидетел на Вапцаровите разпити най-много девет (9) дни: 24 - 9 = 15.III. - първите писмени показания на Вапцаров.

Освен последния път - за една-две минути - тя винаги вижда Вапцаров в движение - или него, или нея водят-връщат от разпит: още по-малко можеш да видиш, движейки се, през шпионката, при това - "случайно отворена"; страшно отслабнал (нали не е докосвал храната), "небръснат", "придружаван от двама агенти", "глава клюмнала на рамо", "зареян поглед" не означава непременно инквизиран, както и въвеждането в "една врата, която водеше за мазето".

Може би поради това Пелова

Беше страшно да се гледа...

Веднџж, когато чаках реда си за разпит пред кабинета на Гешев, видях като преведоха Вапцаров през коридора и го въведоха в една врата, която водеше за мазето, за да продължат разпита вероятно с други средства. Болка сви сърцето ми."

Следва разказ за добрия полицай, който "склони след много усилия и убеждаване да ми устрои среща с Вапцаров. Бързо влязох в килията му. Това беше след един "активен" разпит. Вапцаров лежеше като безжизнен труп на пода. Но щом ме видя, изведнџж се оживи и с големи усилия се надигна и подпря на лакти..." Следва разговор...

"Цялото свиждане трая минута или две, но така дълбоко ме разтърси.

Аз сега отблизо видях колко жестоко бе измъчван Вапцаров."

САШО СТОЯНОВ: *"Дори веднџж, когато ме водеха на разпит, случайно се срещнахме с Кольо в коридора на втория етаж. Той бе почти в безсъзнание, пребит, мъкнат като труп и подритван от двама полицаи. И досега блестят пред мен пламтящите, с големи черни сенки и някак болезнено отворени очи на това само физически омаломощено тяло. Аз се мъчех да*

казва "вероятно да продължат разпита с други средства". Не са доказателство за инквизиция и "лежането на пода" (според П. Павлова не на гол под), "надигането с усилия" и подпирането на лакти. Всичко това с еднаква сила може да бъде основание както за "жестоко" измъчване, така и за жестоко самоизмъчване.

И П. Павлова е била в съседна килия на Вапцаров, и М. Пелова. Ако са в една и съща, то М. Пелова не може да не е знаела, че Вапцаров е "казал всичко". Дали не за това са многобройните ѝ прилагателни към инквизиран, измъчван и пр. И тя твърди, че Вапцаров най-много е разпитван. Следователят е бързал – затова така често са го водили на разпит – да не изпусне момента.

Колкото до придружителите – "двамата агенти" – те са рутинни при следствието: няма да те пуснат сам из коридорите я.

Със сигурност мога да кажа на автора, че Вапцаров не го е познал. Сашо Стоянов е арестуван на 15 април по друго дело. На 3 април началникът на ДС Н. Гешев и началникът на отделение Л. Димитров са предали на прокурора при Военнополевия съд цялата арестантска преписка от 439 листа – прошита, номерована и подпечатана – с произведеното дознание на 45 човека, сред които е и

скрия своето вълнение и да не се издам, че го познавам. Неописуема болка бе обезобразила лицето му. За миг очите ни се срещнаха, но не зная дали ме позна."

ИВАН МАСЛАРОВ: "С Вапцаров ние се видяхме два пъти при следствието, имахме очна ставка. Там се чувстваше, че той няма опит.

.....
Тогавя забелязах една голяма мъка в очите му.

После имахме още една очна ставка, обаче без да приказваме. Кольо беше в тежко състояние. Той изживяваше всичко с много голяма мъка.

... Аз съм разговарял с него. Той ми е казвал: "Ей, Иване, това ми е най-голямата мъка. Аз нямах опит..."

Вапцаров. Така че още преди 3-ти той вече не е разкарван по коридорите. Не знам дали е останал на третия етаж – С.Стоянов го е срещнал на втория.

Колкото и да го усуква, личи че в публикувания спомен И.Масларов иска да каже същото, което казва (в частен разговор) открито П.Павлова – "Каквото са искали от него, той е казал всичко". Само че е нямало как да го каже самият Масларов, пък и да го е казал – нямало е да го отпечатат, или са го отпечатали, но редактирано. Масларов е арестуван на 24.III. Двете му очни ставки са станали и след тази дата. Ако имаше следи от физическо насилие, нима би премълчал! Той говори за "тежко състояние", но следствие на "една голяма мъка" – мъка душевна, нравствена, че е каз(в)ал. Може би Масларов в послешните разговори, в затвора, докато са чакали насрочване на делото, е хвърлил от съчувствие спасителния пояс за терзанията на Вапцаров – "нямал си опит". После ги чува и от него. Но за един съвестен човек това не е спасение. И ако в цитираните дотук спомени се съдържа поне малко от "простата човешка драма", то тя е именно тук. Поне според мен.

И сега следва едно междинно звено – Йорданка Ганева – колкото пряк, толкова и косвен свидетел на следствието. Тя е арестувана на 16 май – повече от месец след предаване на преписката по произведеното дознание (3 април) за Вапцаров, Романов и Минчев и десет дни преди предаване на преписката по произведеното дознание на групата, в която е Антон Иванов – 26 май: не е предадена още преписката на групата, в която е Антон Попов. Вапцаров, Романов и Минчев е нямало защо повече да бъдат инквизириани – и тримата са си казали всичко. Най-много да са викани на очни ставки с новоарестуваните: Ан.Иванов, Ан.Попов. Дори да е имало инквизиции – след месец и нещо няма да има никакви следи от тях.

ЙОРДАНКА ГАНЕВА: "Антон Иванов, най-старият, беше буквално смазан. Не можеше да стои на краката си. Георги Минчев четирийсет дни е БИЛ най-жестоко измъчван, докато го докарат в полусъзнание да признава. Краката му бяха осакатени и подути – не можеше да obuе нищо. Вапцаров, Антон Попов и Романов просто се бяха стопили – станали кожа и кости. Вапцаров беше като сянка – висок и много, много слаб.

Чувствахме, че смъртта е близо до тях – дори и да ги оставеха живи, те нямаше да издържат дълго. За процеса малко се посъвзеха, но в полицията сърцето ми се късаше, като ги гледах..."

Дори глаголната форма БИЛ – подчертана от мен при цитата, показва, че Ганева разказва разказано ѝ от други. Антон Иванов е арестуван на 26.IV. На 19 май посочва нелегалната квартира на Тр.Костов, което ще рече, че ако следствието му не е приключило, почти е приключило. Той е бил издал главното и е нямало защо да бъде буквално смазан. Следствието на Романов, Минчев и Вапцаров е приключено също. Следствен е само Антон Попов, арестуван на 25.IV. Нормално е всички, кой с три, кой с двумесечен, кой с почти месечен престой в полицията, да са "кожа и кости". Последният пасаж е повече героизация в стила на епохата, отколкото конкретно описание, и то по време на процеса. За инквизиране на самата нея Ганева не говори – арестът ѝ е на 16 май. Освен това следователят е знаел дейността ѝ от предишните последствени, а тя дава неверни показания. Би трябвало нея да инквизират, щом отрича. Не са я докоснали и с пръст.

След този, бих го нарекъл полупряк свидетел, остават косвените свидетелства за инквизициите на Вапцаров, съдейки от външния му вид по време на съдебния процес.

Борис Вапцаров: "Аз извих глава назад и подирях погледа му. Срегнах го. Това не беше той. Това беше сянка от него. Това беше само скелет, облечен в прозрачна кожа. Фашистите бяха изсмукали всичкия живот от неговото тяло. Продължителните инквизиции го бяха сломили. Беше страшно да го гледаш. Но сломено беше само тялото. Духът живееше." По-нататък няма да продължа цитата поради неудобство пред паметта на Н.Вапцаров. И ако добавям – бих добавил обратното: Сломен е бил духът – живеело е, смазано от него, само тялото. Добавям, за да снижа патетиката на поантата.

Пак по същия модел – предполагаемост, вероятност, съобразно вида, съдene от последствията за причините – е изграден и споменът на Венера Вапцарова: "А как изглеждаше нашият бацько след четири-месечни нечовешки мъки в Дирекция на полицията: осьъчноблед, само кожа и кости и извънредно слаб."

Този образ: слаб, блед, кожа и кости, по-висок, отколкото е, особености (казано най-общо) поглед, с всичките му нюанси мигрира в спомените на всички, като първоначалието му е от ония, които са го видели по коридорите на дирекцията. Това показва, че разказът на един или двама многократно е станал разказ в разказа, докато се превърне в легенда. Потвърждение са и глаголните форми: бяха, бил, било, които дават широко пространство за фантазия, за КАК БИ МОГЛО да стане, а не КАК е станало. В тях има условност, хипотетичност, а не конкретност. И все пак редно е да се запитаме откъде идва тогава конкретността в спомените на майката на поета? И при тях, както при предишните свидетелства, ще приложим принципа за и против, като на едната хипотетичност противопоставя друга.

ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА: *"В полицията звярът Гешев измислял невъобразими мъчения, за да накара Никола да проговори и каже вината на своите другари, но той повтарял едно и също: – Ако според вашите закони някой е вършил престъп-*

В полицията Вапцаров може да е разпитван устно от "звярът Гешев" (дали е звяр ще бъде предмет на следваща част), но писмените му показания са дадени пред следователя Любен Димитров, а не пред Гешев.

В тях Никола е "проговорил" и

ления, това съм бил само аз, защото моите другари са ми правили лична услуга.

Излишно е било да отрича, че е пренасяно оръжие – провокаторът всичко бил издал. Никола се намерил пред разкрити карти – полицията всичко знаела.

В самото начало арестуваните не знаели откъде ще е провалът. Но по-късно една от задържаните девойки по същия процес видяла провокатора под ръка с един агент.

"казал вината на своите другари". Никъде не намеква за "личната им услуга". Дори някои от другарите му са арестувани паралелно след признанията му.

Той не е и отричал. Бил е притиснат и "инквизиран" с фактите, които предварително е знаел следователят, може би не всички (и тогава го е провокирал). Не случайно Ив. Масларов пише за двете си очни ставки с Вапцаров: "Там се чувстваше, че той няма опит. Тогава забелязах една голяма мъка в очите му. Кольо беше в тежко състояние." Мъка – защото се е огънал поради неопитност, непознаване похватите на следствието. Това го е мъчило най-вече. След следствието, в затвора, преди процеса. Мъката от вътрешното самоизмъчване е по-голяма от каквото и да е външно мъчение.

Мъката, смазаният вид на Вапцаров са идвали не само от това, че се е "подлъгал" и лесно е направил самопризнания, но и от осъзнаването, че други много преди него са предали всичко, че и в това "чисто" движение е имало предатели, провокатори. Дотук личи, че разказът на баба Елена е по чужд(и) разказ(и), че преразказва каквото ѝ е казано около следствието и процеса и след 9.IX.

Искам читателите да знаят, че Никола нямал какво да крие освен да се мъчи да омаловажи участието и на другите в минно-поддривната работа. Но изглежда, че полицията не всичко е знаела от провокатора, затова е подложила на нечовешки мъки Никола.

По-късно той сам ми разказа, когато вече беше в затвора, и аз с ужас погледнах осакатените му ръце. На пръстите му нямаше нито един нокът – и на неговите, и на другарите му.

– Това не беше най-лошото – усмихваше се той и се мъчеше да разсее болката ми – имаше много по-страшни неща... Но нали минаха...

Комунистите обичат да си служат с мита за провокатора, макар в случая той да е повече от един и вероятно на равнище ЦК и Политбюро, външно и вътрешно разузнаване и пр. Това, че "полицията не всичко е знаела от провокатора", не е основание да подложи на "нечовешки мъки Никола". Напротив – знаела е всичко. От Г. Минчев. Пък и Вапцаров, както казах, всичко си е казал.

Дали баба Елена не знае истината за поведението на сина си по време на следствието? Всичко до тук говори, че е знаела. Логично е тогава да пресилва, за да го оневини. Все един ден истината ще се разбере, а тя се е знаела и от много негови другари – и преди, и след 9. IX. Пресилването може да е дошло и при редактиране на спомените ѝ: "Видях ръкописа на тази книга. Наистина много промени, поправки са нанесени върху текста на майката на Вапцаров" (Н. Елисеев от Банско, учредител и дългогодишен директор на музея в Банско). В резултат на такова редактиране вероятно са останали "без нокти" и другарите му. Никой освен баба Елена не говори за това – нито за Вапцаров, нито за тях.

В къщата музей в Банско попитах уредничката Митка Черганова пази ли се ръкописът. Отговори ми, че само част от него.

Ала гнявът понякога напираше в гърдите му и той вече откриваше сърцето си и със свити черни вежди мрачно ми казваше:

– Когато дойде нашата свобода, мамо, отмъстете на Гешев за мене, отмъстете за другарите, за мъките, на които ни подлагаха.

Той желаше да събуди в мене този гняв към фашистите, който гореше в неговото сърце, и ако е нужно, аз да продължа делото му,

– Най-лошото беше, когато ме обесиха надолу с главата: кръвта шумеше, струваше ми се, че слепочиято ще се пръсне, устата се пълнеше с нечистотии. Така ме държах до загубване на съзнание. След това ме свестяха, за да ме подлагат на нови мъки...

Друг път пускаха през тялото ми електрически ток и този ток разкъсваше всичките ми мускули – разказваше той.

Нямах време да го разгледам. Но се надявам казаното за ръкописа да не стане повод за изчезването му.

От всички спомени за характера на Вапцаров не личи да е отмъстителен. Казаното е някак си съчинено и недостоверно, както "свитите черни вежди". И от единствения маслен портрет от нагура на Вапцаров, и от описанието на външния му вид в полицията личи, че косата и веждите му са кестеняви.

Това описание на конкретните физически страдания за разлика от подражателното съчинение на същата тема от Мл.Исаев има всички основания за автентичност. Но: щом си предал доброволно още на 10.III. шифъра и снимките, щом 11 дни след ареста (като първите три не си бил пипнат с пръст), правиш саморъчни и подробни признания, защо трябва да те инквизират. Едно недоспиване, едно напиване, болест, физическо неразположение или неписане с ръка веднага се отразяват на почерка, дори и настроението. Защо тогава всичките страници от дознанието, и то от двете страни, са изписани с еднаквия му неизменен почерк от начало до край. Нима бесенето

надолу с главата, разкъсващият мускулите ток не биха дали поне малко отражение върху почерка му – с изострени букви, с преобладаващ десен наклон. Този почерк има промяна, но след следствието, в килиите на Софийския централен затвор, когато всичко е минало и Вапцаров възстановява по памет стихотворенията си в тетрадката "Сампа".

– Намерих един ден едно кабарче – продължи той – и му се зарадвах като на имане. Не се подвоумих – животът вече за мене нямаше цена. Аз зная, че ще умра, че дните ми са преброени. Защо да не спестя част от мъките, които ме очакваха? И забих кабарчето във вената на лявата си ръка."

Този опит за самоубийство, за който свидетелствува единствено майката, е възможен. Зависи какъв е мотивът. Защо да са непременно инквизициите. Ако са били, – те са по-мъчителни от забиването на кабарчето. По-вероятен мотив е отчаянието – първо от себе си, после от другите.

Най-лесно би било на разказа на Елена Вапцарова (по разказ на сина ѝ) да противопоставя разказаното от Младен Исаев, което е огледален образ на нейния разказ, преповтарящ, за кой ли път – и представата за инквизиция на десетки негови предшественици, в десетки мемоарни книги.

Младен Исаев: "Седем пъти Вапцаров е бил връзван с въжета, повален на пода и бит с гуми и тояги до загубване на съзнание. А когато и с тия мъчения не са успявали да изтръгнат от него показания, слагали са го на нарочен електрически апарат за инквизиция, пускали са силен ток и със садистична наслада гледали как тялото се гърчи и костите пропукват."

В случая "садистичната наслада" идва от въображението на самия Младен Исаев, който като всеки слаб художник си служи безкритично с първоидващите му прилагателни-шаблони в съчинителското си опиянение да изкара колкото се може жестокостите по-големи. Исаев

е задържан на 16.III., дал е показания на 23.III., и е изпратен на лагер в Ксанти, чак на 25 юни е доведен от лагера в софийския затвор поради започващия съдебен процес. Той преди всичко (ако не и изцяло) е само чул, а не видял.

Пък и след 9.IX. той има да изкупва и грях към Вапцаров: "Той се бе много и страшно ядосал на Вапцаров затова, че последният го бе посочил като явкаджия... Не пожела в никакъв случай да си измени показанията или да ги отрече въпреки нашите доводи, че в такъв случай положението на Никола Вапцаров става безнадеждно" – Ст.Богданов.

И все пак откъде – и защо – баба Елена е толкова конкретна?

Имам само едно обяснение: синът е пощадил майката, създал ѝ е илюзията, че "излишно е било да отрича", че е "нямал какво да крие" не само защото "полицията всичко знаела", а защото го е "подложила на нечовешки мъки". Той най-добре е знаел слабостта си пред нея, огъването си, съжالياвал е, търсил е самооправдания, не ги е намерил, но е намерил утеха-обяснение за майка си, защото един ден и тя е щяла да узнае истината – всичко е казал. Задържаните по процеса вече са го знаели, не е възможно да не стигне до майката. Това според мен са знаели всички оцелели след процеса, знаели са го висши партийни функционери и преди, и след 9.IX. (споменът на Ив.Масларов, Тр.Костов, Б.Райнов); знаели са го (поне по подмятанията и намеците) и близките на Вапцаров: приятели и роднини. Потвърди го и Кр.Радон в "Конфликти" от 22.XI.92 г.

Не твърдя (но най-малкото допускам), че със сигурност го е знаела и майката. Но ако е така, това обяснява защо и тя – и всички – бият в една и съща цел – нечовешката инквизиция.

Още първия ден – 16 юли, – когато получих достъп до делото и за малко повече от два часа прелистих десетте му тома, стигнах до този извод. Днес – 9.IX., след като повече от 5 дена правя петия вариант на тази част, имах много повече аргументи и искам да ги изложа последователно с всичкия риск да не бъдат приети, да сгреша – дори фатално.

1. От 5 до 7.III. включително Вапцаров е в една килия с брат си Борис. Не е извеждан за разпит.

2. На 7.III. следобед (дори да е на 8 сутринта) е имал очна ставка с жена си, макар че сто на сто сигурност за такава среща няма.

След като не е извеждан от килията до този момент, не са доказателства (или не предполагат инквизиция) впечатленията ѝ от външния му вид.

3. На 10.III. в 21 часа Вапцаров е отведен (допускам с кола) на

"Ангел Кънчев" 37 и доброволно предава листчето със снимките и листчето с шифъра. Ако е бил жестоко инквизиран (а такава инквизиция би могла да е само в началото, докато го пречупят – 8-10.III.), той едва ли не би трябвало да е носен на ръце – и днес не се изкачват лесно стълбите на четирите етажа до апартамента му плюс стълбите на още един етаж – до тавана. Вече изтъгнах, че протоколът говори за бавни, спокойни и целенасочени действия от негова страна.

(Дали Б.Вапцарова не удължава умишлено престоя си в полицията – чак до 10.III. дори, за да има оправдание, стане ли някога дума, че Вапцаров сам е предал въпросните документи на полицейските инспектори – не съм била вкъщи, бях арестувана, не знам за такова посещение?)

Последното е само моя хипотеза, а не обвинение.

4. От 8 или 9.III. до 15.III. – деня на саморъчните показания (дознанието), Вапцаров вероятно е разпитван устно, обработван е, с "това знаем, там си ходил, с този си се срещал, такава и такава е паролата, Минчев (задържан на 4.II.), Романов (на 4.III.) всичко издадоха". Следователят е знаел много и от сведенията на самите агенти, от така наречените провокатори в самата организация за минноподривна дейност, от хора в ЦК и контраразузнаването. Вапцаров е притиснат от фактите (повечето верни, по-малкото – провокативни), картината му е станала ясна и като при всеки идеалист – идва първият обезкуражаващ удар – предателството на другарите. В такъв момент то му е изглеждало масово. А ако прибавим обикновения човешки смут (защо не и страх) на всеки попаднал в полицията, поведението му става съвсем обяснимо.

5. На 15.III. при следователя Любен Димитров започва саморъчните си показания – дознанието. Не се пишат току-така 111 листа и от двете страни: почти по цял ден, понякога и нощем. Дори умората само е достатъчна да даде отражение върху почерка. Почеркът е един и същ, от начало до край: "буквите са ситни и разкрачени" – Ел.Вапцарова. Нима инквизициите: бой, бесене надолу с главата, електрически ток не биха дали и най-малкото влияние върху него? Такова няма. А Вапцаров е бил в трескаво състояние: веднъж притиснат от следователя – честите разпити, втори път от себе си – самоугризенията. А и следователят не го е оставял на мира – изтисквал го е бързо, без почивка, максимално. Щом е казал А (доброволното предаване), не може да не каже и Б (саморъчните признания – 15.III.), а щом е казал Б (започването им) не може да не изговори цялата азбука.

Той е "инквизиран", но интелектуално и морално, с фактите, с аргументите и показанията на останалите "всичко са казали" – пот-

върдили са го очните ставки, провокациите, че знаят всичко (бил е неопитен, според Масларов).

Обезволен, поведен от инерцията на самопризнанията си, потресен дори от признанията на своите, в тези дни е възможно Вапцаров да е бил и най-свободният човек, отдаден на мазохистичната наслада да досрути всичко, шом вече е срутено от други, провидил и приел смъртта като нещо заслужено; решил да жертвува себе си докрай в името на непостижимата цел. Да не забравяме, че смъртта все още е реално далече и не толкова страшна; предвидима и затова красива; с поетичен ореол, а не с физически, животински ужас. Още е далеч "дивия поглед на бик".

6. Към края на март – според мен на 23-24, дознанието е приключено. Всеки ден е ден за самоизмъчване: с всеки ден Вапцаров е бил все по-смазан от вътрешната си слабост, а накрая вероятно е разбрал, че част от това, което следователят е твърдял, че знае, всъщност не е знаел, а той – Вапцаров – хитро е подмамен и е изказал сам. Или: отгоре на всичко – бил е и излъган: веднъж от своите – предателите и далите показания; втори път от чуждите – опитността на следователя и агентите.

Това са дните със стъпаловидно нарастващи утризения и морални терзания. Тъкмо поради тях е блед, отслабнал, със зареян поглед, едва държаш се на крака, едва надигащ се на лакти, недокосващ храната и пр.

Впечатлението за физическа немощ се е подсилвало от високия му ръст (поради отслабването – още по-висок), от придружителите, които са рутинни, от отварянето на вратата на мазето (възможно е за очна ставка с друг задържан – има такъв протокол за идентифициране на Стареца – Антон Иванов (арестуван на 26.IV.), Васил (Цвятко Радойнов), Щерю (Иван Щерев). Очни ставки са се наложили и с Антон Попов, Романов и ако не с всички, поне с почти всички задържани.

7. Ония, които твърдят, че е инквизиран (никой не е пряк свидетел), са се срещнали с него в движение или (пак в движение) са хвърляли поглед през шпионката. Само П.Павлова е допряла око до вратата и е разговаряла през нея; за една-две минути в килията му е влязла Митка Л.Пелова.

8. След 3 април (предаване на папката с арестантската преписка) Вапцаров е нямало защо да бъде разпитван с инквизиция, защото е казал това, от което се е интересувало следствието. Най-много да е викан на очни ставки. По това време той си е "отгъхнал"; направил си е равносметка, разбрал е какво го чака, пише "Прощално" и първия

куплет на "Разстрел" – времеозначението им с автентичния мупочерк е април.

9. На 19 май не само е направен констативният протокол за потвърждение на показанията на Антон Иванов чрез посочване от самия него на живо на квартирата на Трайчо Костов пред поемното лице Гено Христов Балабанов, но е направен още един протокол.

Преписъ. 1971

Именувам се: ГЕНО ХРИСТОВЪ БАЛАБАНОВЪ – роденъ отъ гр. Кателъ-45 годишенъ, жив. София, ул. Лавеле № 28, българинъ, изт. правосла-венъ, грамотенъ, жененъ, неосъжданъ, казвамъ:

Бяхъ повиканъ въ Дирекция на полицията като поемно лице и предъ менъ бяха доведени и си прочетоха показанията следните лица:

1. Цветко Колевъ Радойновъ – псевдонимъ "Василъ".
2. Антонъ Ивановъ Козинаровъ –
3. Атанасъ Димитровъ Гошановъ
4. Симеонъ Филиповъ Славовъ
5. Джорданка Димитрова Ганева
6. Мирко Станковъ Петковъ
7. Иванъ Николовъ Щеровъ
8. Найденъ Величковъ Мишевъ
9. Невъзна Николава Влахова
10. Столянъ Захариевъ Христовъ
11. Костадинка Николова Зафирова
12. Борисъ Митовъ Лавчийски
13. Нина Петрова Тумина
14. Антонъ Николовъ Поповъ
15. Стефанъ Христовъ Симеоновъ
16. Стоянъ Сотировъ Бировъ.

Показанията си всички съ написали саморочно и сами про-етоха предъ менъ. На въпроса ми дали написаното отъ тяхъ и лич-но прочетено отъ тяхъ отговаря на истината, че тѣ съ дадени отъ-тѣхъ доброволно безъ насилие и посоченитѣ данни съ вѣрни.

Всички признаха, че съ членове на нелегалната коммунисти-ческа партия и участвуваха въ отделнитѣ ѝ подразделения – минопод-ризна група, саботажна, – организирани чети и др., които всеки единъ е описалъ подробно въ показанията си.

По поводъ разпита – прочитане показанията на Антонъ Ива-новъ Козинаровъ водени отъ същия по пята по който отива на ул. Патрица № 12, където е живялъ Трайчо Костовъ и на самото място съ-статя, където съ говорили съ Трайчо Костовъ – членъ на Централния комитетъ на коммунистическата партия – по партийни работи. За тоя огледъ се състави специаленъ протоколъ, подписанъ на самото мѣ-сто отъ насъ и арестанта Антонъ Ивановъ Козинаровъ.

Горното написахъ саморочно: /п./ Г. Балабановъ.

Препис

Именувам се: ГЕНО ХРИСТОВ БАЛАБАНОВ – роден от гр. Ко-тел – 45 годишен, жив. София, ул. Лавеле №28, българин, изт. пра-вославен, грамотен, женен, неосъждан, казвам:

Бях повикан в Дирекция на полицията като поемно лице и пред

мен бяха доведени и си прочетоха показанията следните лица:

1. Цвятко Колев Радойнов – псевдоним "Васил"
2. Антон Иванов Козинаров
3. Атанас Димитров Романов
4. Симеон Филипов Славов
5. Йорданка Димитрова Ганева
6. Мирко Станков Петков
7. Иван Николов Щерев
8. Найден Величков Мишев
9. Невена Николова Влахова
10. Стоян Захариев Христов
11. Костадинка Николова Зафирова
12. Борис Митев Лавчийски
13. Пина Петрова Тумина
14. Антон Николов Попов
15. Стефан Христов Симеонов
16. Стоян Сотиров Биров

Показанията си всички са написали саморъчно и сами прочетоха пред мен. На въпроса ми дали написаното от тях и лично прочетено от тях отговаря на истината (отговориха – д.м.), че те са дадени от тях доброволно без насилие и посочените данни са верни.

Всички признаха, че са членове на нелегалната комунистическа партия и участвували в отделните ѝ подразделения – минноподривна група, саботажна, организиране чети и др., които всеки един е описал подробно в показанията си.

По повод разпита – прочитане показанията на Андон Иванов Козинаров, водени от същия по пътя, по който отива на ул. Патрициа №12, където е живял Трайчо Костов, и на самото място – стаята, където са говорили с Трайчо Костов – член на Централния комитет на комунистическата партия, – по партийни работи. За тоя оглед се състави специален протокол, подписан на самото място от нас и арестанта Андон Иванов Козинаров.

Горното написах саморъчно: (п) Г.Балабанов.

Тук не фигурира името на Вапцаров – но логично е това, което се отнася за другите, с пълна сила да се отнася и за него. Особено като имаме предвид кой е Цвятко Радойнов – конспиратор, обучен в специална школа на НКВД край Севастопол, многоопитността на

Антон Иванов, Симеон Филипов Славов, Мирко Станков Петков, които са имали съветски военни чинове.

Щом те – без бой са си признали – какво остава за такава "дребна риба в занаята" като Вапцаров.

Друг е въпросът кой до колко, както е друг и въпросът дали наистина е било така. Дали, притиснати, пред страх от нови инквизиции не са дали утвърдителен отговор?

По време на процеса обаче (поне така е по протокол) никой не твърди, че признанията му са изтръгнати с насилие. А тъкмо съдят е мястото, където най-безопасно можеш да кажеш всичко, още повече че партийното указание е да се отрича казаното при следствието. С аргументът инквизиция не си служи никой от подсъдимите.

10. Разковничето, което може да бъде, а може и да не бъде прието, поне за мен е в написаните, но непубликувани спомени на Владимир Манев – журналист от в. "Зора", който е имал специално разрешение от властите за достъп до процеса, дори се е срещнал и разговарял с Цвятко Радойнов. Ето какво казва Радойнов за Владимир Манев: "Аз ви вярвам напълно. Вие сте толкова добросъвестен."

Дали е добросъвестен, можем да съдим и по характеристиките, които прави. На Н.Гешев: "Без образование и възпитание. Грубоват, физически много здрав, в отношението и говора му се усещаше полицейска жилка."

На началника на тогавашната ДС Павел Павлов: "Образован и възпитан млад човек. Не мога да си обясня защо беше избрал тази професия."

По повод залавянето на Цвятко Радойнов Павел Павлов съобщава на журналистите, че "едва са успели да го повалят. Страшно жилав човек!"

След няколко дни П.Павлов казва, че Радойнов при даване на показания показвал необикновена упоритост, ловкост и твърдост.

– Няма ли да употребите никакви средства срещу упоритостта му, щом е толкова важен човек?

– Противник съм на варварските методи, но...

Разбрахме, че върху Радойнов е упражнен физически тормоз, но въпреки това Радойнов е останал непоколебим и твърд.

– Ами спрямо другите, другарите му, не са ли били упражнени сериозни методи?

– Не стана нужда! Всичко мина по-леко, отколкото се надявахме. Много ни помогна един от тях. Той ни разказа неща, които ние знаехме и искахме да ни се кажат, но освен това ни каза и неща, които не очаквахме да чуем. Това, което научихме от него, ни послужи за

успешен подход към другите. Те се учудиха в началото и много не се запъваха.

Ние им давахме подробности, които ги изумяваха.

Не мога още веднъж да "осъдя" един от всички и да кажа: – Ето, той е "единият от тях". Кой е, всеки ще отсъди сам по показанията им.

По-важното в случая е друго: Манев не скрива, че върху Радойнов е "упражнен физически натиск", не прикрива казаното от "възпитания млад човек" П.Павлов, че макар да е "противник на варварските методи", все пак ги е допускал – дали той сам или някой друг. Това ми дава основание да мисля, че е вярно казаното от Павлов за останалите: "Не стана нужда!"

От целия разговор личи, че който не е проявявал упоритост, не е и инквизиран. И защо да инквизиращ човек, който преди дознанието си сам е предал шифъра си?

Радойнов е признал онова, което е разбрал, че знаят: защитавал е тезата, че не може да бъде мерен с тукашните мерки. Вапцаров – всичко, единствено не е съобщил истинските имена на Романов, Радойнов, Антон Иванов, Иван Щерев, Мирко Петков и неколцина още. И това комай е най-голямата му "конспирация" в цялата му конспиративна дейност, след като е описал явките, паролите, лицата и действията им до подробности.

12. България е във война. И Вапцаров, и другите задържани са си давали сметка за това, особено като са знаели противодържавната си дейност. Не е възможно, притискайки ги с факти, следователят да не им е напомнил какво ги чака: да не им е намекнал, че пълните самопризнания са залог за по-благоприятен изход. Признаването на вината е и облекчение от нея, неволно омаловажаване на стореното особено ако си и предразположен освен притиснат. Да не забравяме, че косвено или пряко следствените са били и под грижовно-любовния натиск на близките – съпруги, деца, майки и бащи: насърчавани са или са се самонасърчавали, че най-малкото могат да кажат поне онова, което полицията им е доказала, че знае. Пък и щом ония, които си боготворял, са проговорили, какво остава за теб. Кой не търси спасение, кой не иска да отърве кожата!

13. Да приемем, че е по-естествено Вапцаров да се е държал така, ни пречат наслоенията от годините преди нас: отвсякъде ни гледаше неговият предпоставен образ: от статиите, учебниците, мемоарите, картините, илюстрациите. Той бе представян за свръхчовек, що се отнася за поведението му в полицията, съда и пред разстрела, и за обикновен, сърдечен, любвеобилен, човечен, що се отнася за катадневния му живот. Парадигмите за геройското му държание пред пала-

чите са направо неизпълними, ако ги съпоставим с домашното му възпитание, самовъзпитанието и природната му даденост.

14. Полицията сама е пускала преувеличени слухове за инквизиции, добре дошли за комунистите, които също са ги разпространявали, за да прикрият слабостите си и да се изживяват като герои.

Питам се: Защо е създаван този мит, така заразителен за съзнанието на средния човек, който чрез него се е издигал в собствените си очи, ставал е нещо повече, отколкото е?

Освен пропаганден ефект той е целял да ни отнеме възможността да узнаем истината (да разберем, да си обясним), да прикрие слабостите на създателите му. Този мит ни е оплитал в пашкула на ирационалното, магично мислене, за да изключим човешкото от човека: страх, слабост, инстинкт за самосъхранение, физическа болка. Ако Ботев бе изпитал докрай какво е студ и измръзване, не би написал "пък тогаз нека измръзнат жили". Словото на крилете на въображението е по-смело и оттам – безотговорно, отколкото създателя си.

Да не мислите, че и на мен не ми се иска да робувам на кумири! Ще ми се. Много! Хем е и по-лесно – не се налага да мислиш.

Но какво да направя, като искам да разбера!

Митът за героя е роден син на мита за инквизицията. Те са оправдание за бъдещето, за оня ден, когато тайното стане явно и на сцената излязат фактите: пълните показания, пълните самопризнания. Той е предварително подготвеният отговор на въпроса – Защо? Защото са го (или ги) мъчили нечовешки.

Сякаш не е по-човешко, изправен пред избора живот – смърт, да избереш живота. Сякаш не е по-нормално предателят да издава целенасочено, съзнателно, а моралният човек – по принуда; единият – всичко и без да му го искат; другият – дори всичко, но поставен натясно. Не е вярно, че Левски "и никое име той не спомена". Споменавал е, но ония, които е разбрал, че знаят. Предварително. В това също има морал, уважение пред истината-факт, има саможертва.

Крайността, абсолютизирането на геройството автоматично води до бездушната механистична логика, че щом не е едното, значи е другото. Щом не си герой – значи си предател. И това е най-голямото насилие, истинската инквизиция над съзнанието на поколенията. То е последното отмъщение на комунистическата идеология, на бездуховната ѝ същност не само към нас, но най-вече към ония, които са се жертвували за нея. Преди всичко идеалисти, наивници, които са помирисали меда ѝ, но не са предполагали жилото ѝ.

Закономерно е създателите на мита най-ревностно да го бранят – разобличението им отнема всичко: и мнимите заслуги, и мнимата

смелост, и мнимото геройство. На открито лъсва реалната им бруталност, безскрупулност, агресивност, престъпна природа, дегизирали се с "най-хуманния идеал", който никъде не беше осъществен без насилие, кръв и убийства.

Но, види се – и това алиби не им помогна.

Човекът е повече от мита.

5 – 10.IX.1992 г.

СЛЕДИТЕ НЕ ОСТАВАТ

Днес, почти пребит от трудния ден, от още по-трудната и безплодна за писането седмица (едва тази сутрин нахвърлях две странички) най-после осъществих лелеяното си повече от месец и половина намерение: да открия дома на журналиста Владимир Манев. Но изглежда, че човек свършва най-важните работи, когато е най-грохнал от работа. Подир сключването и подписването на три договора, разключването на един, разговори и срещи – празни и непразни, – кадрови промени и пр., полегнал на дивана за малко с вестник в ръка, трябваше и да съм баща: нахраних и изведох децата из града. И те, и аз не бяхме го виждали, но докато го гледахме: пазарувах. Та от уличка на уличка, излязохме на бившата "Гаврил Генов", днес "Христо Белчев". По-миналата седмица рових из бележките, но номера на Владимир Манев не открих. Дори писах и писмо на Митка Черганова – уредник в музейния комплекс в Банско. Молах я да ми посочи номера. Отговор не получих – възможно е писмото да не е стигнало, но пък отговора намерих сам – 26 №, а не 24, както ми се струваше, че съм запомнил. А което пък не предполагах, и все пак се надявах, като награда за усилията ми – то стана. Още от първия раз попаднах на внука на Владимир Манев. Бе толкова смайващо, че запознал-незапознал се му казах: Бог е добър. Младежът ме заведе направо при майка си и баба си, децата – подире ми. Запознах се още веднъж.

Но сигурно никой късмет, както никое щастие, не е пълен: написаните, но непубликувани спомени на дядото и бащата били изхвърлени от дъщерята – "Казах ли ти – вика майка й, – че ще дойде ден да излязат на бял свят..."

Е, успокоявам ги, то е имало сигурно и страх.

Как не, отвърщат ми те, че той (Вл.Манев) работеше само по строежите.

От дъщеря му научих, че дори бил издал в съавторство, но пол